

Л.А. Юда
кандидат педагогічних наук, доцент
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К. Д. УШИНСЬКОГО

У статті розглядається гендерний підхід, за допомогою якого К.Д.Ушинський аналізує національну систему виховання і системи виховання країн світу і доводить необхідність формування гендерного світогляду педагога.

Ключові слова: *гендер, гендерний підхід, гендерні стереотипи, гендерний світогляд, освітньо-виховна система.*

Актуальність дослідження. Одним із викликів сучасного інформаційного суспільства стала проблема гендерної рівності. Тема дражлива, яка не сприймається сьогодні частиною педагогів і вважається навіть «шкідливою».

Сучасні процеси формування соціально-рольового статусу жінок і чоловіків є віддзеркаленням патріархальних стереотипів взаємодії статей у суспільній та приватній сферах. Ці стереотипи стоять на заваді розвитку гендерних відносин у сучасному українському суспільстві, гальмують розкриття індивідуальностей, рівноправ'я статей, розвиток демократичних відносин. Усе частіше вчені нарікають на те, що педагогіка, як наука, покликана навчати і виховувати, залишається безстатевою. «Безстатеве навчання і виховання викликало і викликає сьогодні в багатьох психологів і педагогів занепокоєння щодо спотвореного виховання хлопчиків і дівчаток і неадекватності способів їх навчання, а в підсумку розвитку їх особистості» [2, с. 7].

Недостатній рівень гендерної освіти і виховання приводить до відхилень у формуванні особистості і стає перешкодою ефективної соціалізації

вихованців. Як зазначає В.Кравець: «Сьогодні все більше вчених сприймає парадигму гендерного підходу в педагогіці. Для них привабливим є те, що гендерний підхід орієнтований на формування й утвердження рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в усіх сферах життєдіяльності» [2, с. 7–8]. На думку вченого, «здійснювати гендерний підхід в освіті дітей – це значить діяти з розумінням соціального, конструктивістського походження категорій «чоловічого» і «жіночого» в суспільстві, ставити особистість та індивідуальність дитини в розвитку і вихованні вище традиційних рамок статі» [2, с. 8]. Саме школа повинна давати учням можливість розвивати індивідуальні здібності та інтереси незалежно від статевої приналежності. А для цього необхідно змінити свідомість учителів, педагогів. Сучасний учитель повинен мати гендерну чутливість і володіти гендерним підходом в освітньо-виховному процесі.

Формування гендерного світогляду сучасного педагога неможливе без аналізу гендерного підходу в історії освіти і педагогічної думки. Яскравим прикладом гендерної чутливості є педагогічний доробок видатного українського вченого К.Д.Ушинського.

Теоретико-методологічне обґрунтування проблеми. Гендерний аспект педагогічної спадщини К. Д. Ушинського став предметом дослідження С. Вихор, В. Кравця, О. Кікінеджи. Погляди вченого на жіночу освіту розглядають О. Коханівська, Н. Слюсаренко. Необхідність використання ідей педагога в процесі соціалізації учнів доводить С. Одайник.

Основою для розгляду означеної проблеми стало поняття *гендеру* як змодельованої суспільством та підтримуваної соціальними інститутами системи цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що, насамперед, визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстом буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі [3, с. 11].

Відповідно «*Гендерний підхід* виступає своєрідним результатом соціального замовлення суспільства, викликом на його модернізаційні процеси» [1, с. 23]. Основна ідея гендерного підходу в освіті полягає в урахуванні специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток усіх факторів навчально-виховного процесу.

Гендерний підхід як інноваційний напрям інтерпретації сучасних освітніх процесів досліджують І. Головашенко, І. Іванова, Л. Кобелянська, Н. Кутова, О. Луценко, А. Олійник, О. Коцур. Технології впровадження в освітній процес гендерної ідеології та особливості процесу інтегрування гендерного підходу в національну систему освіти обґрунтували Т. Говорун, О. Кікінеджи, Я. Кічук, О. Луценко, І. Мунтян, В. Олійник.

Разом із тим слід відмітити, що в українській педагогічній науці тільки розпочинається процес аналітичного осмислення гендерних підходів. Час вимагає повернення до витоків вітчизняної наукової педагогічної думки.

Метою даної розвідки є обґрунтування необхідності впровадження гендерних підходів у сучасний навчально-виховний процес і визначення місця і ролі педагогічної спадщини К.Д.Ушинського у формуванні гендерної свідомості сучасного педагога.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Прикладне значення для даного дослідження має праця «Про народність у громадському вихованні» [9]. Саме в ній учений наголошує на необхідності формування рівноправності статей. Схильність до аналітичного мислення дозволила К.Д.Ушинському проаналізувати системи виховання ряду країн світу, систематизувати і виокремити ряд особливостей, пов'язаних із навчанням і вихованням представників обох статей. Учений протиставляє патріархальні європейські виховні традиції прогресивним на той час американським: «Ці громадські заклади відкриті для осіб обох статей, і в цьому відношенні північно-американська вища школа являє для незвичного погляду дивне явище: в інших вищих школах дівчата і хлопці, від шістнадцяти і до двадцяти років, сидять у класі разом і разом одне біля одного, вивчаючи ті самі предмети» [9, с. 69–70].

Головне, що К.Д.Ушинський, не володіючи на той час гендерною методологією, обґрунтовує необхідність і значення рівноправної жіночої освіти і виховання: «Взагалі жіноче виховання значно мужніше в Америці, ніж де-небудь у Європі, і жінки рано починають користуватися тією свободою, яка скрізь була б визнана небезпечною для їх моральності, але в Америці дала тільки добрі наслідки. Звикнувши рано до незалежності, північно-американські жінки одружуються звичайно досить пізно і з переконання, розвиненого досвідченістю, стають прекрасними дружинами, господарками і матерями сім'ї» [9, с. 69]. «Можливо, деякі з них і гинуть жертвами ранньої свободи; але навряд чи жертв більше, ніж у тих державах, де жінки охороняються майже монастирськими стінами до шістнадцяти або вісімнадцяти років. Але зате американська жінка, рано звикнувши до незалежності, рідко зловживає нею згодом. Одружуючись, вона вже жінка розвинена, а не дитина, пізніє виховання якої часто не удається чоловікові. Американці не хочуть готувати зі своїх дочок істот чарівних для ловіння чоловіків і для успіхів у світі, що купуються часто ціною моральності. Вони нітрохи не дбають про ту наївність, яка тішить грубий егоїзм чоловіка і „ лишаючись до старості, дуже часто поєднується з найлегшою моральністю; але хочуть, щоб виховання жінки робило її істотно самостійною і давало їй можливість із власного переконання іти прямим шляхом до життя» [9, с. 70].

Ще одна проблема, на яку звертає увагу вчений і намагається обґрунтувати – повноцінність навчально-виховного процесу у рівній мірі забезпечують як чоловіки-вчителі так і жінки. Підкреслюючи факт збільшення кількості вчительок порівняно з кількістю вчителів, К.Д.Ушинський підкреслює професійні здібності жінок: «...треба дивуватися, в якій суворій дисципліні молода вчителька тримає цілу школу вихованців обох статей» [9, с.73].

Учений загострює вкрай актуальну сучасну проблему – наступ церкви на гендерну свідомість. Сьогодні церква намагається відстояти ідею «суспільної шкідливості» гендерної теорії, звинувачує її прибічників у розповсюдженні ідей одностатевих стосунків і взаємин. К.Д.Ушинський наголошує на цілковитому

відокремленні релігійної освіти від світської. А на противагу наводить приклади залежності англійської, німецької, французької систем освіти від релігійних догм, що, в свою чергу, породило низку гендерних стереотипів.

«Гендерні стереотипи – стійкі для даного суспільства в конкретний історичний період уявлення про відмінність між чоловіком і жінкою, про їх місце і роль у сім'ї й суспільстві» [4, с. 30].

К.Д.Ушинський один із перших наголошує на тому, що стереотипи сприйняття соціальної ролі жінки і чоловіка успадковані від традицій і культур різних цивілізацій. Так, аналізуючи психологічну і виховну роль праці, вчений наводить приклади стереотипних ситуацій, які віддзеркалюють усталені погляди на обов'язки жінки і чоловіка, а саме: «Жінка створена Богом помічницею чоловікові; але в чому ж вона допомагатиме йому, коли він і сам нічого не робить? Таким чином, головне призначення жінки не може бути виконане, а разом із тим мало-помалу зникає і саме значення шлюбу» [7, с. 111], «...якщо чоловік працює, щоб здобути засоби до життя, а жінка тільки користується плодами його праці, не поділяючи самої праці, то й тоді сімейне щастя неможливе. Жінка, як кумир, що вічно відпочиває від лінощів на ліжку з троянд, найбезглуздіший витвір розбещеної уяви французьких романістів. Таке поняття про жінку, дуже поширене в модному світі, образливе і для жінки і для чоловіка» [7, с. 112]. Наведені приклади актуалізують проблему виховання культури міжстатевих відносин, в основі якої спільна праця для досягнення поставленої мети і проблема взаємодоповнюваності статей, що є домінуючою в гендерній теорії. «Для християнства чоловік і жінка – особи рівноправні, однаково самостійні й однаково відповідальні, яких тільки шлюб уводить у рівноправні між собою відносини» [5, с. 190].

Педагог протестує проти патріархального підходу в суспільному вихованні: «найцінніше висловлене бажання приготувати з жінки мислячий, господарський прес для віджимання всього, що можна витиснути з усякого ганчір'я, варених кісток, кавової гущі, гнилої картоплі, щоб нічого в господарстві даремно не пропадало» [5, с. 189]. Цілком логічним є принцип

народності, сформульований К.Д.Ушинським, у якому він зазначив, що «жінці повинне бути забезпечене виховання й освіта на рівні з чоловіком, бо здійснення народного виховання багато залежить від жінки-матері» [5, с. 188].

Пріоритетність гендерних поглядів К.Д.Ушинського була зумовлена його практичною діяльністю. У 1859 році він був призначений інспектором Смольного інституту. За короткий час перебування на цій посаді йому вдалося запровадити революційні перетворення. Із закритого привілейованого навчального закладу, який мав відділення для дітей дворян і дітей міщан, живих виховними традиціями XVIII століття, де основна увага приділялася вивченню французької мови, де жінок виховували у дусі християнської моралі, прививали їм світські манери, інститут перетворився на сучасну демократичну установу. Педагог знищив поділ на «благородний» і «міщанський», запровадив семирічний термін навчання, увів нові навчальні плани і нові предмети – природознавство й фізику, відкрив школу грамоти для покоївок, запросив на роботу нових учителів, започаткував викладання предметів рідною мовою. На жаль, ці ініціативи були розцінені як зневага до російських традицій, а вчений був покараний закордонним відрядженням, під час якого остаточно упевнився у своїй правоті і залишив для прийдешніх поколінь нотатки, які дозволяють і сьогодні здійснювати гендерні дослідження.

Критичне мислення, притаманне К.Д.Ушинському, дозволило йому дати принципову оцінку німецької системи освіти і педагогічних поглядів відомого німецького педагога Карла Шмідта. К.Д.Ушинський не погоджується з позицією К.Шмідта, яка ставить під сумнів необхідність навчання дівчат після 14 років. Педагог критикує його тези про те, що «єство чоловіка ґрунтується на самостійності, а єство жінки на залежності» [5, с. 185], «на поверхні тіла чоловіка збирається більше позитивної енергетики, а на поверхні тіла жінки більше негативної» [5, с. 185], учений наголошує, що виховання дівчат з 14 до 21 року в німецькому суспільстві не практикується, тоді як «найдорожчий час для свідомого навчання і правильного розвитку жінки є, безперечно, час від 16 до 18 і 20 років, коли саме розгортається вся сприйнятливість жіночої душі і

насіння освіти падає на плідний ґрунт, зігрітий почуттям і самосвідомістю» [5, с. 185].

Проаналізувавши зміст навчання у вищих жіночих школах Німеччини, К. Д. Ушинський виокремлює два переважаючі напрямки освіти: німецько-господарський та французький. Перший «вимагає від жіночої освіти, щоб вона зробила жінку доброю християнкою, доброю дружиною, доброю матір'ю, і нарешті, розумною і ощадливою господинею» [5, с. 184]. Французький напрямок також говорить про добру дружину і матір і про добру християнку, але «основна характеристична риса його полягає в прагненні зробити жінку якомога принаднішою і приготувати її для парадних, а не господарських кімнат» [5, с. 184]. Під впливом німецько-господарського напрямку викладаються читання, письмо, закон божий, вітчизняна мова, арифметика, класний спів, місцева географія та історія, плетуться панчохи і шиється білизна. Під впливом другого напрямку вивчається розмовна французька мова, іноді англійська, зрідка італійська, література, яка обмежується читанням на екзаменах віршів і прозових тирад іноземних письменників, витончене рукоділля, малювання буклетів, танці і спів.

Таким чином, на думку педагога, зміст жіночої освіти в Німеччині обмежує розумовий розвиток дівчат, незалежно від напрямку, акцентує на релігійних і моральних чеснотах, господарських уміннях.

І сьогодні, коли нашому суспільству нав'язують так звані «європейські цінності», варто звернутися до першоджерела: «У всякого народу є свої добрі й погані сторони: якщо в німецькому вихованні багато такого, на що ми часто вказували з повагою, як на взірць, гідний наслідування, то в той же час багато є такого, чого б ми ніяк не хотіли бачити перенесеним на свою батьківщину» [5, с. 190].

Такі погляди вченого викликали в Росії неабиякий резонанс, привернули увагу громадськості до проблем жіночої освіти, сприяли активізації жіночого руху в Росії, стали підґрунтям для переосмислення ролі жінки в сім'ї та суспільстві.

Висновки. Головним, на нашу думку, є той факт, що ідеї К.Д.Ушинського випереджали існуючу в той час теорію і практику європейської освіти і виховання і наголошували на необхідності теоретичного осмислення вітчизняної освітньо-виховної системи. Задовго до європейських поглядів в українській освітньо-виховній системі були закладені основи гендерно-збалансованого суспільства.

1. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень у галузі педагогіки: генезу розвитку // Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 22–30.

2. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.

3. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: „К.І.С.”, 2004. – С. 10–29 с.

4. «Ми – різні, ми – рівні». Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О.Семиколєнкової. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 176 с.

5. Ушинський К. Д. Одна з темних сторін німецького виховання // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. I. – С. 182–192.

6. Ушинський К.Д. Педагогічна подорож по Швейцарії // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. II. – С. 64–169.

7. Ушинський К. Д. Праця в її психічному і виховному значенні // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. I. – С. 104–121.

8. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. II. – С. 31–55.

9. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Редкол.: В. М. Столетов та ін. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. I. – С. 43–104.